

УДК 338.43.01:631.1

*Л. І. Симоненко,
к. е. н., доцент,*

*кафедра економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

*О. В. Захаріна,
к. е. н., доцент,*

*кафедра економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

*М. І. Сайкевич,
к. е. н., доцент,*

*кафедра економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

L. Symonenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr
O. Zakharina,*

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr
M. Saikevych,*

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr

MANAGING PRODUCTION PATTERN IN THE AGRICULTURAL SECTOR

В статті аналізується чи впливає на економічне зростання національної економіки зростання експорту аграрної продукції; як застаріла структура виробництва впливає на продуктивність в галузі та її експортні можливості; а також потенційний вплив державної підтримки на збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві валової продукції АПК та збільшення в сільськогосподарських підприємствах поголів'я ВРХ, і чи змінить це структуру виробництва на користь виробництва харчових продуктів з вищою доданою вартістю.

The article provides a comprehensive analysis how increased exports of agricultural products could affect total economic growth and how outdated production pattern could affect sector productivity and sector export potential. Besides, the article elaborates on potential impact of state aid on the share of agricultural enterprise in total agricultural output and on livestock numbers in the agricultural enterprises. Lastly the article explores to what extent state aid could affect the production pattern and lift a share of high-value-added agri-foods.

Ключові слова: *аграрна спеціалізація, додана вартість, ринки аграрної продукції, структура виробництва валової продукції сільського господарства, потенціал зростання, інструменти стимулювання виробництва.*

Keywords: *agricultural specialization, added value, agrarian market, structure of gross agricultural production, growth potential, tools for stimulating production.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки має потужний потенціал зростання, але і науковці, і представники влади в останні роки, ототожнюють зростання обсягів експорту аграрної продукції, з фактором економічного зростання національної економіки. Використання наявних конкурентних переваг аграрної сфери ускладнює сировинна структура аграрного експорту. Резерви зростання ВВП у збільшенні в структурі експорту аграрної продукції частки продукції переробки, яка має більшу додану вартість. Посилення аграрної спеціалізації українського експорту концентрує нетехнологічність економіки, збільшує ризики негативного впливу цінних коливань не тільки на товаровиробників, а й на галузь. Як відомо, аграрний експорт здійснюється в ті сегменти ринку де цінні чинники відіграють провідну роль, а падіння цін здатне у найкоротші терміни призвести до банкрутства галузі. Вкрай важливо забезпечити зростання результативних показників агросектору за рахунок виробництва і реалізації готової, а не сировинної продукції.

Аналіз останніх досліджень. Оцінці структурних змін в аграрному секторі, аналіз їх впливу на відтворювальні процеси в сільському господарстві присвячені роботи фахівців провідних наукових інституцій країни: Інституту економіки і прогнозування, Інституту аграрної економіки, Національного інституту стратегічних досліджень, тощо [1-3]. Так, науковою школою НАН України до вивчення потенціалу економічного зростання в галузі сільського господарства були застосовані категорії: диспропорції регіонального виробництва, технологічних дисбалансів господарювання, трансформації структури виробництва, деформації відтворювальних процесів, та ін. Економісти-аграрники вивчають організаційні структури, що збільшують потенціал економічного зростання галузі - виробничі кластери, галузеві організації підприємств, кооперативи, фермерство, тощо. Загальні й специфічні аспекти системи державної підтримки сільського господарства досліджують у своїх працях Б.Данилишин, М.Дем'яненко, А.Діброва, П.Саблук та ін. Інтереси найдрібніших агровиробників в Україні – особистих селянських господарств, на сторінках наукової періодики відстоюють О.Бородіна, Л.Булавка, І.Демчак, І.Прокопа, Кирилюк С.В. та ін.[13]. Експерти аграрних ринків аналізують можливості включення національних товаровиробників в глобальний аграрний бізнес [6,7,11]. Урядовці пов'язують аграрний розвиток з розробкою стратегії державної підтримки [8,10,12]. Саме запровадження системи прямої державної підтримки може вплинути на розвиток виробництв, які не тільки забезпечать стійке зростання виробництва в галузі, а й дозволить використати потенціал АПК як джерела економічного зростання національної економіки.

Мета статті. Проаналізувати структурні проблеми що стримують розвиток аграрної галузі і гальмують потенціал економічного зростання та експортні можливості галузі, окреслити систему держпідтримки на предмет сприяння розширення виробництва та експорту.

Виклад основного матеріалу. Макроекономічні показники розвитку сільського господарства України свідчать про скорочення обсягів виробництва аграрної продукції як в довгостроковому так і в короткостроковому періодах. Так, обсяги виробництва аграрної продукції й досі залишаються нижчими за показники 1990 р. У постійних цінах 2010 р., спостерігається скорочення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу [4, с.39]. За попередніми даними, у 2017р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно із 2016р. становив 97,3%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 96,1%, у господарствах населення – 98,8%. Індекс продукції рослинництва склав 96,4%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 94,8%, у господарствах населення – 98,9%. Індекс продукції тваринництва склав 99,6%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 100,6%, господарствах населення – 98,7% [9, с.56-57]. Обсяг продукції сільського господарства у фактичних цінах, у 2017 році, за розрахунками, становив 690,9 млрд. грн.[9, с.3]. З врахуванням кількості працюючих, у сільському, лісовому та рибному господарстві зайнято 2866,5 тис. осіб, або кожний шостий, можна стверджувати, що продуктивність праці в Україні залишається низькою.

Низька віддача від застосовуваних ресурсів пояснюється насамперед застарілою структурою виробництва в якій переважає виробництва товарів з низькою доданою вартістю. Під структурою виробництва розуміють співвідношення виробництва за видами діяльності, суб'єктами господарювання, тощо. Галузева структура виробництва сільськогосподарської продукції характеризується низькою часткою тваринницької галузі в структурі валової продукції сільського господарства. На фоні недостатніх обсягів виробництва продукції тваринництва значною залишається частка технічних культур, що зумовлено високою ринковою привабливістю та рівнем рентабельності технічних культур. Такий дисбаланс призводить до порушення технології виробництва сільськогосподарської продукції, а отже і ефективності виробництва. Високою залишається частка господарств населення в продуктивній структурі виробництва продукції сільського господарства, а особливо в структурі виробництва продукції тваринництва. Концентрація значних обсягів виробництва в господарствах населення знижує конкурентоспроможність вітчизняного АПК на зовнішньому ринках, особливо в умовах повноправного членства України в СОТ та лібералізації зони вільної торгівлі з країнами ЄС, у рамках яких Україна взяла на себе зобов'язання відмовитись від прийому на переробні підприємства сільськогосподарську продукцію, вироблену в господарствах населення.

Розвиток національного аграрного сектору характеризується наступними дисбалансами [5, с.594]. Перше, перебування землі поза економічним оборотом, не дає змоги повноцінно використовувати фінансово-

кредитні інструменти залучення інвестицій. Друге, зберігається незбалансованість у виробництві окремих видів сільгосппродукції. Так, в господарства населення забезпечують трудомістке виробництва картоплі, овочів, плодів та ягід та зосереджують основне поголів'я ВРХ. Водночас великі аграрні формування (агрохолдинги) спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, висококорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур. Третє, ефективність сільськогосподарського виробництва в Україні відстає від рівня провідних країн світу за показниками урожайності всіх основних культур, наша країна поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції. Четверте, високий рівень залежності сільськогосподарського виробництва від імпорту основних видів матеріально-технічних ресурсів (сільськогосподарської техніки, рослин імпоротної селекції, засобів захисту рослин); збільшення вартості таких ресурсів, у зв'язку зі знеціненням національної валюти і нестачею зовнішніх джерел фінансування, призводить до перегляду аграріями технологій виробництва у бік зменшення витрат що зумовлює значні ризики щодо врожайності і валових зборів.

Наднизька продуктивність праці значною мірою впливає на експортну спроможність агро виробництва [8]. У товарному експорті зростає частка продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини. Частка аграрно-промислового комплексу та харчової промисловості в 2016 році становила 42 відсотки товарного експорту, що більше ніж вдвічі перевищує частку цієї продукції в експорті 2008 року.

Продукція агросектору (сільськогосподарські культури зернової та олійної груп) стають одним з основних джерел надходжень валюти до країни. Зосередженість спеціалізації експортного потенціалу країни на сировинних ринках із значними ціновими коливаннями нівелює стимулюючий ефект девальвації національної валюти щодо розвитку національних виробників і їх позицій на зовнішніх ринках. Окрім того, до традиційних кон'юнктурних ризиків, характерних для всіх сировинних товарів, додаються ризики перманентних заборон та обмежень доступу до зовнішніх ринків аграрної продукції, на більшості з яких діють потужні захисні тарифні та інші бар'єри. З-поміж позитивних здобутків зовнішньоторговельної діяльності варто виокремити пришвидшення її географічної диверсифікації. Вітчизняні експортери успішно закріплюють позиції на ринках Китаю, Ізраїлю, Єгипту, інших країн Азії та Перської затоки. Про активізацію процесів євроінтеграції України свідчить зростання експорту аграрної продукції на ринки країн Євросоюзу.

Незважаючи на відносну перевагу України у сільськогосподарському секторі, його частка у загальному обсязі залучених прямих іноземних інвестицій залишається вкрай обмеженою (1,3 відсотка) і ледве перевищує 500 млн. доларів США.

Найбільшу перспективу в секторі харчової і переробної промисловості представляють: готові продукти харчування: кондитерські вироби, напої, соняшникова олія, мед, соки, консервовані овочі, молочні продукти та інші продукти, які є готовими до вживання; харчові інгредієнти, зокрема продукти глибокої переробки; органічна продукція, виготовлена з дотриманням встановлених правил. Це сектори, які перебувають на стадії швидкого зростання. становити складову доданої вартості [8].

Пріоритетами державної аграрної політики з 2016 р. стали удосконалення інституційного середовища ведення аграрного бізнесу, а також гармонізація вітчизняного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС. Нагальною є потреба впровадження дієвих механізмів підтримки аграрного бізнесу з одночасною масштабною дерегуляцією та скасуванням бюрократичних обмежень.

Дієвими інструментами стимулювання виробництва продукції рослинництва з вищою доданою вартістю можуть стати: удосконалення територіального розміщення вирощування сільськогосподарських культур, що дозволить оптимізувати розвиток рослинництва відповідно до природнокліматичних умов країни; заохочення сільськогосподарських виробників до застосування інтенсивних технологій у рослинництві; налагодження співпраці установ, що виконують роботи із селекції сільськогосподарських культур; розширення посівних площ кормових культур.

Виробництво продукції тваринницької галузі залежить від: формування високопродуктивного поголів'я та забезпечення виробників високоякісним генетичним матеріалом для штучного осіменіння та поліпшення генетичного потенціалу худоби; розширення інтеграційних і технологічних зв'язків між сільгосптоваровиробниками та підприємствами харчової промисловості для створення кластерів із виробництва продуктів харчування високого ступеня готовності; налагодження інформування сільгосптоваровиробників про сучасні досягнення науки і техніки у сфері аграрного виробництва, організацію виставок, ярмарок та презентацій, спрямованих на оволодіння ними новими знаннями; запровадження механізмів підтримки розвитку сімейних ферм, що спеціалізуються на виробництві м'ясо-молочної продукції.

В найближчій перспективі суттєво впливатиме на відтворення в сільському господарстві розширена бази державної підтримки аграрного сектору. Угода про Асоціацію підштовхнула Україну до розробки і прийняття Закону про державну допомогу суб'єктам господарювання [10]. Профільний закон конкретизує її види: субсидії і гранти, дотації, податкові пільги, списання боргів, надання гарантій і пільгових кредитів, продаж держмайна і надання товарів і послуг за цінами, нижчими від ринкових, входження в статутний капітал підприємства або збільшення частки в статутному капіталі.

2017-го аграрний сектор України перейшов на загальну систему оподаткування в сільському господарстві. У найскладнішій ситуації від такого переходу опинилися підприємства тваринництва, особливо в сегменті великої рогатої худоби, які до останнього зберігали максимум пільги (85% ПДВ залишалися в розпорядженні підприємств до 31.12.2016). На цьому секторі будуть зосереджені максимальні зусилля з підтримки, оскільки розвиток тваринництва — це не тільки обов'язкова умова забезпечення внутрішнього ринку, а й в силу високої трудомісткості галузі — одна зі складових розвитку сільських територій. 1% від аграрної складової ВВП, або 5,5 млрд гривень — рівень держпідтримки, передбачений на 2017 рік для

сільського господарства. Це нова модель дотування найпроблемніших секторів АПК, яка повинна також компенсувати скасування спецрежиму ПДВ. Одночасно з переходом на цільові програми ми стаємо ближчими до європейської системи, де, як відомо, діє формат EUR/на гектар/на літр/на голову і тд.

Державну підтримку 2017 р. в Україні отримали підприємства корпоративного сектору, де відбувається великомасштабна концентрація землекористування - агрохолдинги [6]. Мета дотування - підтримка доходів в тваринництві, а саме птахівництві, яке має значний експортний потенціал. Ідея дотацій запозичена у ЄС. Однак відмінність агросектора України і ЄС — у масштабах господарств. У ЄС господарство з 1 тис. га в управлінні вважають латифундистом, тоді як в Україні земельні банки кількох компаній сягають 600 тис. га. У ЄС є чітке бачення причин дотування сільського господарства. Не стільки для розвитку бізнесу, скільки для підтримання соціальної складової і заради продовольчої безпеки у широкому сенсі цього слова [6]. Очевидно, що національна система державної підтримки орієнтована на розвиток бізнесової складової. Найбільше дотацій отримує той, хто вміє представити свою позицію під час бюджетного процесу. Малий та середній аграрний бізнес має обмежений доступ до програм державної підтримки. Складність програм державної підтримки і труднощі при оформленні документації є основними факторами, що обмежують доступ невеликих сільськогосподарських виробників до бюджетного фінансування.

У 2018 році уряд знову направляє 4 млрд. грн на підтримку тваринництва [7]. Мінагрополітики розглядає три напрями фінансування. Перший — здешевлення кредитів для розвитку тваринництва та птахівництва шляхом відшкодування відсоткової ставки за банківськими кредитами та через погашення частини кредиту, залученого на будівництво та реконструкцію ферм. Другий — спеціальна дотація на утримання корів, вирощування молодняка великої рогатої худоби. Третій — часткове відшкодування вартості племінних тварин, будівництва та реконструкції ферм, доїльних залів, кооперативних м'ясопереробних підприємств. Головним розпорядником бюджетних коштів буде Мінагрополітики. На рівні обласних адміністрацій будуть створені конкурсні комісії, які займатимуться відбором компаній для отримання державної підтримки. Фактично це означає ручний відбір компаній на рівні областей, які претендуватимуть на державну підтримку. Ефективність такої політики можна буде оцінити пізніше.

Окрім того, урядова програма держпідтримки на 2018 рік передбачає 2,3 млрд. грн. на підтримку фермерських господарств, кооперативів та господарств населення. Результатом дій уряду, за прогнозом має стати: здешевлення придбання 5050 одиниць вітчизняної сільгосптехніки; збільшення частки фермерських господарств у виробництві валової продукції АПК з 6 до 10%; збільшення в сільськогосподарських підприємствах поголів'я ВРХ на 11%, свиней на 18%, овець на 6%; здешевлення утримання 700 000 голів ВРХ для населення та агро виробників; 3100 га нових садів, ягідників та виноградників; збільшення середньої продуктивності молочного ВРХ з 4000 літрів/рік до 7-9000 літрів /рік [12].

Висновки. Системні структурні проблеми стримують розвиток аграрної галузі і гальмують потенціал економічного зростання. Маючи важливе значення для економіки, український експорт аграрної продукції складається переважно із сировини, що свідчить про неефективне використання ресурсів, ставить українську економіку в залежність від коливань цін на світових ринках і містить потенційні ризики для економічної і соціальної стабільності. Структура експортного кошика складається з незначної кількості товарів з відносно низькою доданою вартістю, а наявні ресурси, не використовуються повною мірою.

Упродовж останніх років український експорт демонструє поступову географічну диверсифікацію через зменшення орієнтованості України на ринки країн СНД, хоча ці ринки і досі залишаються традиційними для українських виробників. Спостерігається тенденція до виходу на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС.

Інституційним змінам в аграрному секторі України сприятимуть: застосування нових інструментів державної підтримки та компенсаційних доплат на виробництво продукції з високою доданою вартістю, в стандартах СОТ; інтеграція особистих селянських господарств у ринкові механізми функціонування аграрного сектору і формування сегменту ринку органічної продукції для некорпоративних агровиробників.

Список використаних джерел.

1. Шубравська О. В. Структурна корекція сільськогосподарського виробництва як чинник його ефективного зростання / О. В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2016. - № 1. – С. 71 - 81.
2. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Гесць, А.О.Гуторов та ін.] ; за ред. В.М.Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.
3. Оцінка ефективності та напрями стимулювання структурних реформ в аграрному секторі [Електронний ресурс] / В.В.Борщевський, В.І.Волошин // Аналітична записка. НІСД, 2016. – 21с. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2291/>
4. Сільське господарство України, 2015 рік [Текст] : статистичний збірник / Держ. служба статистики України / О.М.Прокопенко (відп. за вип.) - К. : 2016. -360 с. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
6. <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/1/633634/>
7. <https://voxukraine.org/uk/dopomozhi-yakshho-zmozhesh-skilki-ukrayina-vitrachaye-na-pidtrimku-biznesu/>
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р «Про схвалення Експортної стратегії України (“дорожня карта” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017—2021 роки»

<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki>

9. Про соціально-економічне становище України за 2017 рік [Текст] : доповідь / Держ. служба статистики України / О.А. Вишнеvsька (відп. за вип.) - К. : 2018. -73 с. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 року № 1555-VII. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>

11. <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426443-perspektivi-2017-chogo-chekati-ukrayinskomu-apk-v-novomu-roci>

12. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-programi-pidtrimki-agrariyiv-na-2018-rik>

13. Кирилюк С.В. Включеність малих агровиробників у систему державної підтримки / С.В. Кирилюк // Економіка і прогнозування. – 2017. - № 3. - с.97-110.

References.

1. Shubravska, O. V. (2016), "Structural correction of agricultural production as a factor of its effective growth", *Ekonomika i prognozuvannya*, vol. 1, pp. 71-81.

2. Borodina, O.M. GeEts, V.M. Gutorov, A.O. and others (2012), *Ukrayinska model agrarnogo rozvitku ta YiYi sotsioekonomichna pereoriantatsiya* [Ukrainian model of agrarian development and its socioeconomic reorientation], NAN Ukrayini, In-t ekon. ta prognozuv., Kyiv, Ukraine, p. 56.

3. Borschevskiy, V.V. and Voloshin, V.I. (2016), *Otsinka efektyvnosti ta napryami stimulyuvannya strukturnih reform v agrarnomu sektori* [Evaluation of efficiency and directions of stimulation of structural reforms in the agrarian sector], Analytical note, NISS, p. 21, [Online], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/2291/>

4. Prokopenko, O.M. (2016), *Sil'ske gospodarstvo Ukrayini, 2015 rik* [Agriculture of Ukraine, 2015], Derzh. sluzhba statistiki Ukrayini, Kyiv, Ukraine, p.360, [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017", NISS, 2017, Kyiv, Ukraine, p. 928.

6. <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/1/633634/>

7. <https://voxukraine.org/uk/dopomozhi-yakshho-zmozhesh-skilki-ukrayina-vitrachaye-na-pidtrimku-biznesu/>

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order of Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the export strategy of Ukraine ("roadmap "strategic trade) for the years 2017-2021» [Online], available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki>

9. Vishnevskaya, O.A. (2018), *Pro sotsialno-ekonomichne stanovische Ukrayini za 2017 rik* [On the socio-economic situation of Ukraine for 2017], Derzh. sluzhba statistiki Ukrayini, p.73, [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law of Ukraine "On State Aid to Business Entities" dated July 1, 2014 No. 1555-VII, "[Online], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>

11. <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426443-perspektivi-2017-chogo-chekati-ukrayinskomu-apk-v-novomu-roci>

12. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-programi-pidtrimki-agrariyiv-na-2018-rik>

13. Kirizyuk, S.V. (2017), "Inclusion of small agricultural producers in the system of state support", *Ekonomika i prognozuvannya*, vol. 3, pp.97-110.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.